

Kumman varjo

Honkasalo, Marja-Liisa: Kumman varjo

Teoksessa Ylikangas, Mikko (toim.) *Mielen salat*.

Helsinki: Gaudeamus. 140-151.

Kumman varjo

MARJA-LIISA HONKASALO

”Ensiksi onnittelen teitä tutkimuksestanne, jota pidän tärkeänä [...] uusia asioita ei löydetä vanhoista nurkista, vaan pimeistä vintteistä tai kartoittamattomilta alueilta. Toiseksi tarjoaisin vaatimattomia kokemuksia, jotka liittyvät elämän käännekohtiin ja niiden tunnistamiseen niiden tapahtuessa, niiden aistimiseen ennalta eli semmoisten odottamiseen epämääräisin tuntein ja näkymin, ja siihen mitä sitten tapahtui eli kuinka kohtalokkaana pidetty etiäinen olikin vain uuden elämänvaiheen alku.”

Näin kirjoittaa yksi yli sadasta muusta henkilöstä, jotka lähestyivät Mieli ja toinen -tutkimushankettamme, kun ensimmäiset uutiset siitä julkaistiin.* Tutkimusryhmämme tarkoituksena oli valottaa yliluonnollisina pidettyjä kokemuksia monitieteisestä, historiallisesta, psykiatrisesta, neurotutkimuksellisesta sekä ja kulttuurienvälisestä näkökulmasta. Kullakin ryhmässä oli oma aiheensa, mutta jouduimme heti alkuun odottamattomaan tilanteeseen, kun monet ihmiset soittivat ja kirjoittivat minulle suoraan ja halusivat kertoa oudoista kokemuksistaan. Puheluissa ja kirjeissä oli sävy, joka pakotti ryhmämme miettimään tutkimusaihettamme uudesta

* Kiitän tutkimusryhmämme jäseniä Kirsi Kanervaa, Jyrki Korkeilaa, Kaarina Koskea, Pirjo Virtasta, Susanne Ådahlia, Varpu Alasuutaria ja Ella Vihervuorta.

näkökulmasta: ihmiset puhuivat ja kirjoittivat usein avunpyyntö mielessään. Sen ohella, että he kertoivat kummista, yliluonnollisiksi nimitetyistä kokemuksistaan, he kertoivat myös hankalasta asemasta, johon he olivat joutuneet niistä puhuttuaan. Monet pyysivät tutkimuksesta suoraan apua omaan tilanteeseensa.

Emme olleet varsinaisesti suunnitelleet tutkivamme yliluonnollisina pidettyjä kokemuksia suomalaisessa nykykulttuurissa. Emme myöskään valmistautuneet siihen, miten arvolatautuneen käsitteistön varassa jouduimme toiminaan. Emmekä etenkään siihen, että ihmiset soittaisivat ja kirjoittaisivat meille pyytääkseen apua. Nyt yhteydenottajien kertomukset tulivat osaksi aineistoa.

Käsitteenä ”yliluonnollinen” rajaa puheena olevat ilmiöt ja kokemukset luonnollisen, tavallisen tai normaalin ulkopuolelle. Tutkijan on hankala käyttää tällaista valmiiksi arvottavaa käsitteistöä. Olikin tarpeen ottaa käyttöön jokin muu käsite, joka olisi kokijasta lähtöisin ja mahdollisimman neutraali. Sellainen on ”kumma”, jota me käytämme. Se viittaa kokemuksiin ja ilmiöihin, jotka ovat arki-kokemuksesta poikkeavia ja jotka viittaavat toisiin todellisuuksiin tai selittämättömiin ilmiöihin. ”Kumma” ei ota kantaa siihen, miten ilmiöt ovat selitettävissä tai mistä ne ovat peräisin. Sen sijaan ”kumma” ottaa kantaa siihen, miten kokijat itse suhtautuvat ilmiöihin, ja toisaalta siihen, millainen asema niillä on valtakulttuurissa. Vaikka kokijat itse alkaisivat pitää esimerkiksi toistuvaa ennalta tietämistä tavallisena, he tietävät, että muut ihmiset voivat kummek-sua sitä. Kumma jättää myös tilaa kokijoiden tulkinnoille, kuten olen todennut Kaarina Kosken kanssa artikkelissamme ”Miten tutkia kummia kokemuksia”.

Mistä kummasta on kyse?

Väestötutkimusten mukaan kokemukset yliluonnollisista ilmiöistä ovat varsin yleisiä. Suomessa kattavaa tutkimusta näistä ilmiöistä ei ole toistaiseksi tehty. Muualla Euroopassa ja Yhdysvalloissa tehtyjen tutkimusten perusteella on arvioitu, että länsimaissa yli puolella väestöstä olisi elämänsä aikana yksi tai useampi kumma kokemus.

Historiasta tunnetaan ihmeet ja ihmeparantumiset. Antiikin Kreikan Epidauroksen kaupungista on löydetty kymmeniä kivi-
tauluja, joihin on dokumentoitu Asklepioksen kultin ihmeparan-
tamisia 400-luvun lopulta ennen ajanlaskumme alkua. Katolisessa
ja ortodoksisessa kirkossa kyky tehdä ihmeitä on johtanut monen
parantajan kanonisointiin, pyhimykseksi julistamiseen. Kummia
kokeneet ihmiset ovat saaneet erilaisia asemia eri yhteiskunnissa:
toisia on arvostettu parantajina tai samaaneina, toisia taiteilijoina,
ja joistakin on tehty pyhimyksiä. Ne ovat voineet olla rikkaus ja
resurssi koko yhteiskunnalle. Usein kummat kokemukset on kui-
tenkin yhdistetty hulluuteen.

Uskonnollisissa yhteyksissä yliluonnolliset asiat eivät herätä
yhtä kiihkeää keskustelua kuin kumma vailla uskonnollista kehystä.
Jumalan näkemistä pidetään toivottavana kokemuksena ja sen aja-
tellaan kuvastavan ihmisen hurskautta. Kirkon tutkimuslaitoksen
selontekojen mukaan sekulaarina, maallistuneena pidetyssä Suo-
messä yli puolet ihmisistä ilmoittaa uskovansa Jumalaan. Tämä
antaa kiinnostavia viitteitä kumman kulttuurisesta arvottamisesta.
Vaikka tutkimuslaitoksen antamat jakaumat eivät kuvaa suoraan
ihmisten transsendentaalisia kokemuksia, ne kuvaavat uskonnol-
lista elämää, jonka olennainen osa näkymätön ja yliluonnollinen
on.

Nykyisin kummat ilmiöt kiinnostavat ja liikuttavat ihmisiä usei-
den erilaisten uus-uskonnollisten ja spiritualististen liikkeiden
parissa. Rajatieteitä laajasti esittelevä Hengen ja tiedon messut
kokoaa vuosittain Helsinkiin tuhansia kävijöitä. Uudet hyvinvointi-
liikkeet puolestaan houkuttelevat ihmisiä mukaan toimintaansa tar-
joamalla heille vaihtoehtoisia näkökulmia terveyteen ja sairauksien
hoitoon.

Niin osuva kuin kumman käsite onkin, se sopii modernin ja
sekulaarin kulttuurin ilmiöiden tutkimiseen. Käsite ei tee oikeutta
kokemuksille niissä kulttuureissa, joissa ne ovat osa ihmisten tapaa
elää omaa arkeaan.

Yhdysvaltalainen antropologi Irving Hallowell kuvasi klassik-
kotutkimuksessaan "Ojibwa ontology, behaviour and world view"
(1960) Ojibwa-intiaanien ihmiskäsitystä. Heidän yhteisössään ja

maailmankuvassaan keskeisiä ovat olennot, joille Hallowell antoi nimen "other-than-human-persons". Heitä tarvitaan avuksi, voimaksi, tueksi ja moraalisten arvojen oppaiksi, eikä hyvä elämä olisi mahdollista ilman heitä. Ojibwoille ihmispersoonaa pelkkänä "ihmisenä" ei ole olemassa, vaan persoona, moraalihenkilö, sisältää molemmat puolet. Tällaiset olennot mielletään kulttuurista riippuen "hengiksi", "voimiksi" tai esi-isiksi. Termit kääntyvät huonosti – ja toiseuttavasti – suomen kielelle, samoin kuin Afrikassa ja Etelä-Amerikan monissa kulttuureissa oleva maailmankuva, jota sanotaan "animismiksi". Tavallista meillä ja muualla Euroopassa käytössä olevissa termeissä "heidän" elämästään on se, että ne eivät tee oikeutta ihmisten omille tavoille ajatella ja arvottaa ilmiöitä. Useat kulttuurintutkijat ovat väittäneet kiihkeästi vuosikymmenien ajan, että kummassa on kyse *uskomuksista*, joita ainoastaan "toisiksi" määritellyillä ihmisillä on. Sivistys ja valistus puhdistavat lopulta nämäkin mielet. Käsitys on kiistetty useaan kertaan, erityisesti viime vuosien keskusteluissa, joihin palaan vielä luvun lopussa.

Nykytilanteen ja tutkimusten perusteella yliluonnollisiksi määritellyt tai niiden liepeillä olevat kokemukset näyttäisivät pikemminkin olevan kiinteä osa ihmisten elämää suurimmassa osassa maailmaa. Niitä ihmetellään toki yhä, koska ne ovat kummia, outoja ja usein vavahduttavia. Osa kummista kokemuksista on oireita vakavista mielen sairauksista, esimerkiksi hallusinaatioita tai oireita unihalvauksesta. Rajan vetäminen terveen ja sairaan välille on ajoittain vaikeaa mutta tärkeää.

Miten kummaa voi tutkia?

Kummia ilmiöitä ja kokemuksia niistä on tutkittu karkeasti ottaen kolmella toisistaan poikkeavalla tavalla. Ensimmäinen, luonnontieteisiin perustuva tutkimuslinja, pyrkii selittämään ilmiöitä. Tutkitaan esimerkiksi, onko ulkoavaruudessa eläviä olentoja tai onko mahdollisesti olemassa toisia tietoisuuksia. Luonnontieteellisen otteen tarkoituksena on osoittaa ja todistaa kumman mahdollinen olemassaolo erilaisin kokein ja suurein. Luonnontieteeseen perustuva ote on tuottanut valtavan määrän kiistanalaisina pidettyjä

tuloksia ja kerännyt paljon tutkijoita ja asiasta kiinnostuneita. Suomessa ufo-tutkimus on esimerkki yhdestä laaja-alaisimmasta ja kuuluisimmaksi tulleesta kumman luonnontieteellisestä tutkimuksesta.

Toinen tutkimuslinja kohdistuu ihmismieleen, ihmisten omiin kokemuksiin ja kulttuurisiin käsityksiin kummasta. Tässä lähtökohdiana on kokemusten totuus ja todellisuus ihmisille itselleen – miten ihminen kokee kumman ja miten hän kertoo siitä. Tällainen tutkimus on yleistä humanistisilla aloilla sekä monella yhteiskuntatieteen ja psykoterapiatutkimuksen alalla. Tätä tutkimusotetta myös me hyödynsimme hankkeessamme.

Mutta voiko mielen toimintaa tutkia järkevästi sen reunoilta käsin? Mitä kummallinen rajakokemus voi kertoa siitä, mistä mielessä on kyse? Yhdysvaltalaisen filosofin William Jamesin (1902) ajatukset ovat keskeisenä taustana lähestymistavalle, jota käytämme. James ajattelee mieltä jatkumona eikä tee lähtökohtaista erottelua poikkeavan ja ”normaalin” välille. Hän sijoittaa jatkumon reuna-alueille unen, mielikuvituksen, luovuuden – ja kumman, josta hän käyttää usein termiä näkymätön, *invisible*. Mieltä voidaan ajatella toimintojen sarjana, ja sen kokonaisuudesta voidaan sanoa uutta ja kiinnostavaa reunoille kiteytyneiden toimintojen näkökulmasta. James esitti myös ajatuksen, jonka mukaan mielen yksilöllinen vaihtelu mahdollistaa sen, että toiset kokevat kummia, toiset taas eivät. Joidenkin ihmisten mielen reuna-alueet ovat huokoisempia ja ”päästävät läpi” – mahdollisten toisten todellisuuksien aineksia, joita James jäljitti ja tutki kiihkeästi. Kummat kokemukset voivat jättää mieleen jälkiä ja muistoja, mikä tekee mielen vastaanottavaisemmaksi sekä uusille kokemuksille että myös niiden oppimiselle. Myöhempi psykologinen tutkimus trauman merkityksestä on hyödyntänyt ajatuksia mielen huokoisuudesta.

Sigmund Freud on toinen ajattelija, joka on nähnyt vaivaa kummien kokemusten jäsentämisessä osana ihmismielen toimintaa. Freud käytti käsitettä *Unheimlich*, jonka voisi kääntää kummaksi, englanniksi käytetään termiä *Uncanny*. Saksankielinen *Unheimlich* tarkoittaa kahta asiaa, sekä kotoista ja tavallista, joka on muuttunut oudoksi ja kammottavaksi, että salaisuutta, joka paljastuu.

Saksankielinen termi kuvaa hyvin kokemuksen hämärää, kahtiajakoista luonnetta, joka on innoittanut vuosikymmeniksi myös taiteen ja estetiikan tutkijoita. Suomalaisessa käännöksessä Markus Lång (2005) on tavoitellut häivähtävyyden ”ikään kuin”- tai ”muka”-luonnetta termillä ”epämukava”, ja Merja Hintsa (1997) on kääntänyt sen kummaksi. Useimmiten *Unheimlich* on käännetty kammotavaksi kaikkine vajavuuksineen. Kummille kokemuksille on tutkimuksen – ja myös meidän aineistomme – mukaan tyypillistä, että ne puhkeavat odottamatta ja pyytämättä usein keskelle tavallista arkea. Sille ei voi mitään, kokemus on *uncanny*. Juuri se voimistaa kokemuksen eriskummallisuutta. Freudin käsite on kiehtova myös toisessa, salaisuuden merkityksessä, mikä on keskusteluissa jäänyt vähemmälle. Kummassa saattaa välähtää esille tai paljastua jotain merkillistä, mikä saa ihmiset pois tolaltaan ja ehkä miettimään kokemukselleen selitystä vuosikymmeniksi. Freud, kuten hänen aikalaisensa James, liitti yhteen kumman, unen, leikin ja taiteen alueet, joilla ihmisillä on mahdollisuus kurkotella myös mahdollisiin toisiin todellisuuksiin. James jäi tutkimaan kurkottelua hämärällä alueella vuosikymmeniksi, kun taas Freud ei jäänyt tematisoimaan kummia ilmiöitä. Hän määritteli ne lopulta häiriöiksi – tällä teolla oli myöhemmin valtava merkitys modernin psykiatrian käsitteille kummasta ihmismielen patologiana. Kummasta kiinnostuneille saattaa olla tärkeää tietää, että Freudia mahdollisesti jäi vaivaamaan hänen oma ahdas tulkintansa. Myöhemmässä kirjeenvaihdossaan hän vastaa spiritualistisen liikkeen edustajalle Hereward Carringtonille vuonna 1922, että jos hän olisi vasta uransa alussa, hän olisi voinut valita toisen tutkimuslinjan sen sisältämistä riskeistä ja ”vaikeuksista huolimatta”.

Kumman kolmas tutkimuslinja syventää mielen tutkimusta ja kytkee neurotieteen, kognitiivisen psykologian, filosofian ja kokemuksen tutkimuksen kysymyksenasetteluja yhteen kulttuurintutkimuksen viimeaikaisten tulosten kanssa. Useat tutkijaryhmät ovat todenneet, että sellaisista äänistä, joita muut eivät kuule ja joiden lähdettä ei ole näkyvillä, saadaan kokeellisia havaintoja aivokuvantamisen avulla kuuloalueen aktiviteettina. Kulttuurintutkijat ovat tuoneet tähän lisänäkökulman osoittamalla, että hallusinatorisiksi

väitetyt äänet, joita terveet – ja myös skitsofreniaa sairastavat – kuulevat, voivat eri kulttuureissa sisältää erilaisia piirteitä. Äänten sisällöt ja sävyt vaihtelevat sen mukaan, millainen teoria ihmismielestä kulttuurissa vallitsee. Kanadalaisen filosofin Charles Taylorin mukaan länsimaissa mieli käsitetään suljetuksi ja ulkomaailmalta rajatuksi. On kuitenkin kulttuureita, joissa mieli käsitetään huokoiseksi ja nimenomaan sellaiseksi, joka läpäisee toisten ajatuksia ja toiveita ja jopa omaa voimaa. Tuolloin mieli voidaan hahmottaa intersubjektiiviseksi, ihmistenväliseksi. Se ei ole vain yksittäisten aivojen toimintaa yksilön pään sisällä kuten moderneissa länsimaissa tieteellisissä ja niistä johdetuissa arkisissa käsityksissä helposti tavataan ajatella.

Kulttuurinen käsitys mielestä ohjaa myös kokemusta sellaisten äänien kuulemisesta, joita muut eivät kuule. Näin väittää antropologi Tanya Luhrmann, joka perustaa väitteensä kolmen kulttuurin piirissä tehtyihin tutkimuksiin. Äänten kuulemisen sisältöjen lisäksi myös kokemusten tavat vaihtelivat kulttuureiden välillä. Kun yhdysvaltalaiset kuvasivat äänet tunkeileviksi ja epätodellisiksi, eteläintialaisten mukaan ne saattoivat antaa hyödyllisiä ohjeita ja suojaa. Ghanalaiset haastateltavat puolestaan kertoivat äänten olevan moraalisesti tärkeitä ja ne antoivat heille neuvoja ja voimaa.

Mikä sitten voisi toimia välittävänä tekijänä kulttuurin ja aivotointojen välillä? Tämä on yksi tämänhetkisen mielen tutkimuksen kärkeäköisyksistä. Luhrmannin ryhmän vastaus siihen on *kindling*, kipinä tai sytyke, jonka kulttuuri antaa. Tämä kipinä vaikuttaa niin aistimusten, kuten kuultujen äänten tulkintoihin kuin myös varsinaiseen aistimukseen. Paikalliset kulttuuriset käsitykset mielestä ja kummasta ja niihin perustuvat odotukset vaikuttavat siihen, miten ihmiset reagoivat, suhtautuvat ja miten he vastaavat esimerkiksi ääniaistimukseen. Nämä käsitykset ja odotukset muovaavat myös oppimista, ja monessa tutkimuksessa on todettu, että psykoottisia ihmisiä voidaan kuntouttaa harjaannuttamalla heitä keskustelemaan kuulemiensa äänten kanssa. Äänten kanssa keskustelu saattaa muuttaa radikaalisti lempeämmiksi kuultujen äänten sisältöjä ja muuttaa samalla yksilön suhtautumista ääniin.

Kumman synkkä varjo – evidenssin ongelma

Tutkimushankkeemme sai spontaanin kirjeaineiston, joka käsittää satoja kertomuksia kumman kokemuksista. Kun hankkeestamme julkaistiin ensimmäiset uutiset, useat ihmiset soittivat minulle ja halusivat kertoa, mitä he olivat kokeneet. Pyysin heitä kirjoittamaan, ja niin meille kertyi spontaani kirjeaineisto. Kirjeissä ihmiset kertoivat heitä vavahduttaneista ja askarruttaneista kokemuksista. Tämän lisäksi he kertoivat vaikeuksista tilanteissa, joissa he olivat halunneet jakaa kokemaansa. Moni kuvasi pettyneensä, kun kuulija ei tuntunut ymmärtävän sitä, mitä kertoja oli yrittänyt sanoa. Tällainen tilanne voi moninkertaistaa kokemuksen outoutta ja saada sen tuntumaan epäilyttävältä myös kokijan omassa mielessä.

Miten voi vakuuttaa toisia ihmisiä omasta kumman kokemuksesta, sellaisesta, mikä ei ole aistimellisesti – ja siis todistettavasti – jaettavissa muiden ihmisten kesken? Kumma nostaa esille tärkeän kysymyksen evidenssistä. Sillä tarkoitetaan yleisesti näyttöä, jonkin ilmiön tai kerrotun vakuuttavuutta; sitä, että kokemus on ilmeinen. Omassa päässä kuuluvia ääniä, joiden lähdettä muut eivät paikanna, voidaan tutkia neurokuvantamismenetelmin, mutta muiden kumman ilmiöiden kuvantaminen on vaikeaa. Vakuuttavuus liitetään usein näköaistimukseen: meillä on tapana uskoa mitä näemme, näin on sekä jaettavissa olevien havaintojen että tutkimusta kuvaavien taulukoiden kohdalla.

Evidenssi on suomennettu näytöksi, ja puhutaan esimerkiksi ”näyttöön perustuvasta lääketieteestä” (*evidence-based medicine*). Näyttöön perustuva on nykyään käypä termi lääketieteen ohella taloudellisten ja hallinnollisten ratkaisujen perustelussa. Sanana näyttö viittaa näkemiseen, mikä ohjaa käsitystä evidenssistä luonnontieteellisen arvioinnin suuntaan. Suomalaisessa keskustelussa näyttöä tai ilmeisyyttä tarkastellaan harvoin kriittisesti sen kaksimerkityksessä: ”näyttö” ei ole todennettavasta asiasta irrallista tai abstraktia vaan evidenssiä *jostakin*, mutta samalla näyttö on aina myös *jotakin varten*. Usein jälkimmäinen ohjaa edellistä. Siitä syntyvät myös kumman kokijoiden pulmat.

Kokemusta koskeva evidenssi, ”näyttö”, on ristiriitainen kysymys myös laajemmin. Siitä, että jokin ei ole yksiselitteisesti havaittavissa, ei välttämättä seuraa, etteikö sitä olisi olemassa tai että kertoja olisi epäilyttävä. Kokemus voi silti olla ilmeinen ja vakuutettavissa. Näyttöä voidaan tarkastella myös siitä näkökulmasta, mitä seurauksia sillä voi olla ihmisten elämälle. Näkymätön aiheuttaa vaikutuksia siinä missä näkyväkin.

Useat ihmiset, jotka kirjoittivat projektillemme, ratkaisivat kummasta kertomisen ongelmaa kirjoittamalla kirjeensä todistajanlausuntojen tyyllillä. Kirjeissä tapahtumien kuvaukset olivat hyvin tarkkoja ja yksityiskohtaisia. Jotkut saattoivat kuvata kummaa tapahtumaa vuosien ajalta ja esittää useita erilaisia teorioita, joita he olivat koetelleet ja joista toiset olivat osin selittäneet ilmiöitä, toiset taas eivät. Tällainen tyyli, tekstuaalinen vakuuttaminen, on käytössä tilanteissa, joissa ”todistamisen taakka” on kokijalla itsellään. Näin on ollut laita poliittisissa kriiseissä hävinneiden kohdalla tai oikeudenkäynneissä, joissa todistaja on ollut samalla kokija tai uhri itse. Esimerkiksi pakolaiset joutuvat tällä hetkellä vakuuttamaan kadonneista omaisistaan tai tuttavistaan, joiden olemassaolosta ei ole jäänyt jälkeäkään. Yksi laajamittaisimmista todistamisen taakan esimerkeistä nähtiin Euroopassa holokaustin jälkeen, kun sen uhrit yrittivät kerronnallisilla toimin vakuuttaa muita kokemuksista, joita kaikkien oli inhimillisesti mahdotonta käsittää.

Vastaavanlaisia kertomuksia olen kohdannut myös tutkiessani pitkäaikaista kiputilaa, jolle ei ole löytynyt lääketieteellistä selitystä kuvantamismenetelmien eikä laboratoriotutkimusten avulla. Haastatteluissa ihmiset kertovat pitkästi tuskallisista kokemuksista ja pyrkivät kertomuksillaan rakentamaan puuttuvaa vakuuttavuutta, evidenssiä. Usein heidän kohtaamansa epäily ja ylipäänsä koko vakuuttamisen prosessi olivat vähintään yhtä tuskallisia kuin ruumiillinen kivun kokemus.

Jos kokijan oma käsitys kokemuksensa vakuuttavuudesta on ristiriidassa viranomaisten käsitysten kanssa, seuraukset saattavat olla kielteisiä. Jos todistajanlausuntoja ei pidetä uskottavina, kokijat saavat kantaakseen taakan niistä. Useimpien Euroopan maiden terveydenhuollossa kumma luokitellaan mielen häiriöiden tai sairauksien

kategoriaan. Toisinaan kumma saattaa sinne kuuluakin, mutta tois-
taiseksi ei ole riittävää tutkimusta kumman kirjosta tällaisen mää-
ritelmän tekemiseksi. Protestanttisen kirkon piirissä puolestaan
on edelleen usein vallalla käsitys, jonka mukaan kokemukset tulki-
taan mielen häiriöiksi, jos kokijalla ei ole osoittaa niille uskonnol-
lista selitysmallia. Merkittävien yhteiskunnallisten instituutioiden
tulkinnoilla poikkeavuudesta on taipumus johtaa leimaamiseen
ja ulossulkemiseen. Yhteiskuntatieteessä ilmiötä sanotaan stig-
maksi, häpeäleimaksi. Yhdysvaltalainen sosiologi Erwin Goffman
korostaa, että stigmatisoiva vuorovaikutus saattaa johtaa siihen,
että kokija sisäistää häpeäleiman ja alkaa itsekin uskoa tilanteensa
häpeällisyyteen sekä alkaa elää elämäänsä hävettävänä ja ulossuljet-
tuna. Näistä kokemuksista ja sellaisten pelosta tai ennakoimisesta
kirjeaineistomme antoi paljon viitteitä.

Tutkijoina koemme, että saimme kirjeiden myötä tärkeän eet-
tisen tehtävän stigman hälventämiseksi. Olemme ottaneet tehtä-
vän vakavasti ja olemme koonneet kirjeaineistosta yhdessä teok-
sen, jonka tarkoituksena on kuvata kummia kokemuksia siten, kuin
ihmiset ovat niistä kertoneet. Kirjan avulla toivomme voivamme
vaikuttaa kumman kokijoiden aseman helpottamiseen.

Kumma mielen rikkautena ja haasteena tutkimukselle

Entä kumma osana luovuutta? Leikkiä? Taidetta? Inspiraatiota?
William Jamesin ajatus mielestä jatkumona mahdollistaa kum-
mien kokemusten kytkemisen mielen muihin toimintoihin vailla
niiden keskinäistä arvottamista. Historiallisesti kumman koke-
musta on kuvattu rikkautena ja hyvän parantajan taitojen resurs-
sina. Useat taiteilijat kokevat kummia asioita ja kurkottavat niiden
avulla kummiin maailmoihin ja toisiin todellisuuksiin – kummaa
on sekin, että kirjailijat pystyvät kuvaamaan näkymättömiä ja ole-
mattomia romaanihenkilöitä niin, että lukijat eläytyvät heidän elä-
määnsä ja jatkavat heidän vaiheitaan toisten lukijoiden kanssa ja
omassa mielessään. Hyvä näyttelijä loihtii esiin hahmoja, jotka elä-
vät ja mahdollisesti kuolevat näyttämöllä, ja yleisö elää heidän koh-
talonsa omanaan. Taiteilijat toimivat kumman, näkymättömän ja

olemattoman kanssa. Tämä on osa heidän ammattitaitoaan. Teatterissa kävijä tuskin kuitenkaan kokee tarvetta kysyä näyttöä kummalle, joka on olennainen osa taidekokemusta.

Monet tutkijat kertovat kummista kokemuksista tieteellisessä työssä. Kumman leimaamia hetkiä voidaan kokea erityisesti silloin, kun tärkeä tulos on miltei saavutettavissa tai kun jokin tutkimuksen kannalta olennainen oivallus tapahtuu. Hyvää tutkijaa voi luonnehtia näkymättömän näkijäksi. Näkymättömän ja toistaiseksi vailla evidenssiä olevan kanssa kamppailu on myös osa tutkimusprosessia.

Kummaa voi siis ajatella muutoinkin kuin häiriönä, vammaana tai mielen sairautena. Tämä edellyttää, että mielen käsitteellistä modernia määrittelyä väljennetään ja otetaan lähempään tarkasteluun sekä ihmisten omia kokemuksia että yhteiskunta- ja kulttuurintutkimuksen ja neurotieteiden risteyskohdissa olevia kysymyksiä. Tanya Luhrmannin tutkijaryhmän ajatus hallusinaatioista tutkimusikkunana mieleen on yksi mahdollisuus luonnon ja kulttuurin kohtauspintojen tutkimiseen. Nykyisen kulttuurintutkimuksen piirissä kritisoidaan sitä, että tieteen tapa ajatella mieltä – ja tutkimusta – on yksilökeskeinen ja liian antroposentrinen, eli se asettaa ihmisen mielen keskipisteekseen ja tutkimuksen lähtökohdaksi. Kriittinen eläintutkimus kehottaa ajattelemaan todellisuutta suhteisena, kumppanilajien näkökulmasta. Suomalainen kuvataiteilija Eija-Liisa Ahtila on tutkinut taiteen keinoin toisten ontologioita, maailmoja, kuten hän sanoo, useissa installaatioissaan, jotka kuvaavat eläinten, kasvien ja ihmisten rinnakkaisia maailmoja.

Kulttuurintutkimuksessa käytetään yleisesti uskomuksen käsitettä, kun tarkastellaan kummaa. Uskomus viittaa ilmiöön, mikä ei ole välttämättä totta vaan ”uskomusta” jostain, mitä esimerkiksi primitiiveillä, villi-ihmisillä ja muilla ”toisilla” on. Meidän moderniin tieteeseen perustuva tietomme puolestaan määrittellään tieteenfilosofiassa tosi uskomukseksi. Ihmisten ja kumman henkilöitymien, esimerkiksi henkien tai esi-isien, suhteen määrittely toisen kulttuurin jäsenten uskomukseksi tyypistää heidän kokemuksiaan. Oman maailmankuvan ottaminen ainoaksi mahdolliseksi maailman ja olemisen jäsentäjäksi on lyhytnäköistä. Sen sijaan, että tällaisia

kokemuksia määritellään uskomuksiksi, voitaisiin ottaa oppia siitä, miten toisin ajatteleva kokee maailman, mitä tietoa hänellä on ja miten hän sitä saa.

Hallowellin tarkastelemat henkiolennot, ”other-than-human-persons”, ovat toimijoita, joiden ihmiset kokevat vaikuttavan omassa elämässään. Kumman aikaansaannosten tutkiminen auttaa myös kumman itsensä tutkimisessä – tämä oli William Jamesin keskeinen ehdotus. Tällä en tarkoita, että pitäisi rakentaa menninkäisten maailmaa, vaan kysyä vakavasti, mitkä modernin ajattelun ja tiedon ehdot ovat ja mihin arvoihin tieteellinen argumentaatio mielestä sekä mielen ja maailman välisistä suhteista perustuu. Nykyisin myös useat antropologit kysyvät, millä perusteella voidaan väittää, että olemassaololla olisi vain yksi rakenne, jonka keskellä on ihminen. Olisiko mahdollinen myös sellainen maailmojen moninaisuus, jolla ei ole hierarkkista keskipistettä?

Kumman tutkiminen ja siitä syntyvät haasteet eivät rajoitu vain ihmistieteisiin. Hiukkasfysiikan piirissä käytetään satoja miljoonia dollareita ja euroja näkymättömän ilmiön tutkimiseen, josta näyttönä on tuskin häivähdystäkään.

Musta aine sai nimensä siitä, että emme kirjaimellisesti voi nähdä sitä. Se ei heijasta valoa eikä edes interferoi meidän suuntaamme tulevaa valoa, siksi ei ole olemassa mitään sellaista kuin mustan aineen varjo. Sillä ei ole sähkövarausta, eikä se hehku, kun se kuumenee. Tällä hetkellä ainoa todiste sen olemassaolosta syntyy sen aiheuttamasta painovoimavaikutuksesta tavalliseen materiaan kuten tähtiin, planeettoihin ja meihin. Tämä näyttö on hyvin vangitsevaa (*compelling*). [...] Tiedemiehet tietävät vain, että se jokin on jossain (*there's a there, there*), mutta muuten heidän täytyy olla avoimia kaikille vaihtoehdoille. (SLAC – Stanford Nuclear Accelerator Laboratory 2016)

Mustan aineen varjo! Uteliaisuus ja intohimo epävarmuuksia täynnä olevaa vaikeaa tutkimuskohdetta kohtaan sitovat toisiinsa niitä, jotka toimivat luonnontieteen, taiteen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen piirissä. Kummaa voi lähestyä vain siten, että pitää mahdollisuudet avoinna. Se on tie, jota kulkea.

Kumman varjo

- Dodds, E. R. (1951). *The Greeks as Irrational*. Los Angeles: University of California Press.
- Engelke, Matthew (toim.) (2009). *The Objects of Evidence*. Cambridge: Wiley-Blackwell.
- Hallowell, Irving A. (1960). Ojibwa ontology, behavior, and world view. Teoksessa Stanley Diamond (toim.): *Culture in History*. Cambridge: Cambridge University Press, 18–49.
- Goffmann, Erwin (1963). *Stigma. Notes on Spoiled Identity*. New York: Simon & Schuster.
- Jaynes, Julian (1977). *The Origin of Consciousness and in the Breakdown of the Bicameral Mind*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Koski, Kaarina & Marja-Liisa Honkasalo (2015). Miten tutkia kummia kokemuksia? *Elore* 22:1
- Luhrmann, Tanya, R. Padmavati, Hema Tharoor & Osei Awasi (2014). Hearing voices in different cultures: A social kindling hypothesis. *Topics in Cognitive Science* 7:4, 646–663.
- Platon (2007). *Valtio*. Suomentanut Marja Itkonen-Kaila. Ilmestynyt aiemmin (1981) Platonin teosten seitsenosaisen kokonaissuomennoslaitoksen neljäntenä osana (Teokset, IV). Helsinki: Otava.